

WYDZIAŁ II

Krajowi

Andrzej Tomczak 12 IX 1922–8 II 2017

Prof. Andrzej Tomczak, senior historyków toruńskich, zmarł 8 lutego 2017 r. w Toruniu. Nic nie wskazywało na tak nagłe jego odejście, chociaż od grudnia 2016 r. nieco niedomagał. Nie w każdy wtorek pojawiał się – jak to było w jego zwyczaju – na nieformalnych i formalnych posiedzeniach Zakładu Archiwistyki w Instytucie Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Uniwersytet był dla niego drugim domem i był tu dla nas i tych nieco młodszych, jak i znacznie młodszych, niedościgłym wzorem. On, po prostu, żył codziennością naszej uczelni. Był wciąż aktywnym uczestnikiem wykładów i konferencji w naszym Instytucie i sam w ubiegłym roku akademickim prowadził 30 godzin wykładu „Dzieje archiwów polskich”. Jeszcze w styczniu prosił mnie o napisanie biogramu prof. Ludwika Kolankowskiego, przeznaczonego dla strony internetowej Klubu Profesorów UMK im. Ludwika Kolankowskiego, gdyż miał unieruchomioną prawą rękę na skutek urazu, którego doznał, poślizgnąwszy się w swoim mieszkaniu. Cieszył się powszechnym szacunkiem, a jego odejście pogrążyło środowisko akademickie w żałobie.

Andrzej Tomczak urodził się 12 września 1922 r. we wsi Biesiekierz Górzewo w parafii Gieczno, około 30 km od Łodzi, w dawnym powiecie Brzeziny (obecnie Zgierz), jako syn Adeli z domu Twardowskiej oraz Józefa. Jego dziadkiem był wybitny polski filozof, profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie Kazimierz Twardowski, a stryjem – biskup sufragan łódzki Kazimierz Tomczak, znany z niezłomnej postawy patriotycznej w okresie okupacji hitlerowskiej, jak i w czasach PRL. Mężem ciotki, Marii Twardowskiej, był filozof i logik Kazimierz Ajdukiewicz. Szkołę powszechną i Prywatne Gimnazjum Męskie Aleksiego Zimowskiego w Łodzi

ukończył Andrzej Tomczak w roku 1937, a następnie kontynuował naukę w klasie licealnej tej szkoły o profilu humanistycznym. Wybuch II wojny światowej spowodował na krótko przerwę w jego nauce. Po wcieleniu Łodzi do Rzeszy przedostał się do Generalnego Gubernatorstwa. W roku 1942, na tajnych kompletach, zdał maturę w Liceum św. Stanisława w Warszawie. Równocześnie pracował zarobkowo w podwarszawskich Młocinach, potem w Skolimowie i następnie w Głownie k. Łowicza. W tej ostatniej miejscowości nauczał na tajnych kompletach w zakresie czteroklasowego gimnazjum języka polskiego, historii i geografii. W roku 1941 wstąpił do Związku Walki Zbrojnej. Wiosną 1944 r. znalazł się w plutonie Kedywu Obwodu Brzeziny ZWZ AK (pseud. „Kmicic”, „Babinicz”). Po wyzwoleniu, już w kwietniu 1945 r., Andrzej Tomczak rozpoczął studia historyczne na Uniwersytecie w Łodzi. Wspominał, że dla wielu z jego pokolenia rzeczą najważniejszą było wówczas nadrobienie straconych lat w kształceniu się, nawet w warunkach ograniczonej suwerenności polskiego państwa. W Łodzi studiował historię średniowieczną pod kierunkiem Stanisława Zajączkowskiego, nauki pomocnicze historii u Aleksandra Gieysztorą i achiwistykę u Andrzeja Stebelskiego. Chodził na wykłady Ludwika Kolankowskiego z historii nowożytnej Polski, które zrobiły na nim duże wrażenie. Młodego studenta, zainteresowanego problematyką badawczą okresu Jagiellonów, przedstawiła Kolankowskiemu, wówczas doktor, później profesor Jadwiga Lechicka. Profesor obiecał Andrzejowi Tomczakowi opiekę naukową, ale już w Toruniu, gdzie obejmował urząd rektora na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika. Tak w roku 1946 znalazł się Andrzej Tomczak na studiach historycznych w Toruniu i jeszcze w tym roku Kolankowski powołał go (miał wtedy 24 lata) na stanowisko zastępcy asystenta. Stopień magistra filozofii w zakresie historii uzyskał Andrzej Tomczak 29 czerwca 1948 r. z oceną bardzo dobrą, na podstawie pracy pt. „Walenty Dembiński, ostatni kanclerz Polski Jagiellońskiej”, napisanej pod kierunkiem prof. Kolankowskiego. Recenzentem, obok prof. Kolankowskiego, był prof. Kazimierz Hartleb. W dwa lata później, 8 lipca 1950 r., Andrzej Tomczak doktoryzował się na UMK na podstawie pracy „Walenty Dembiński i jego ród”. Promotorem był Ludwik Kolankowski. W egzaminie doktorskim uczestniczyli prof. Kazimierz Hartleb i prof. Ryszard Mienicki. Równocześnie został awansowany na stanowisko starszego asystenta, ale jeszcze w tym samym roku zmuszony został do odejścia z uczelni. Warunkiem pozostania było bowiem zapisanie się do Zrzeszenia Historyków Marksistów, które miało być przeciwwagą dla Polskiego Towarzystwa Historycznego. Na ten warunek nie mógł przystać. Ostatecznie uzyskał jednak zatrudnienie w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Łodzi, gdzie pracował do roku 1957, kiedy, po październikowym przełomie, wrócił na UMK i objął stanowisko

adiunkta w Katedrze Archiwistyki i Nauk Pomocniczych Historii. W roku 1963 w „Rocznikach Towarzystwa Naukowego w Toruniu” opublikował pracę doktorską pod nieco zmienionym tytułem *Walenty Dembiński, kanclerz egzekucji (ok. 1504–1584)*, która usytuowała go w pełni wśród znawców dziejów Polski XVI stulecia. Z kolei w roku 1964 Andrzej Tomczak habilitował się na podstawie rozprawy, opublikowanej także w „Rocznikach Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, pt. *Kancelaria biskupów włocławskich w okresie księgi wpisów (XV–XVIII w.)*. W roku 1965 został docentem i kierownikiem Zakładu Archiwistyki, którym kierował do roku 1992. Pod jego kierownictwem zarówno Zakład, jak i specjalizacja archiwistyczna na kierunku historii zyskały przodującą pozycję w kształceniu kadr archiwalnych w skali kraju. Na mocy uchwały Rady Państwa z 4 kwietnia 1974 r. uzyskał tytuł profesora nadzwyczajnego, a następnie 19 lutego 1981 r. – profesora zwyczajnego. W latach 1973–1978 i 1981–1987 pełnił funkcję zastępcy dyrektora Instytutu Historii i Archiwistyki. Na członka korespondenta PAU został wybrany 9 marca 1991 r., a na członka czynnego 18 czerwca 2005 r. Najważniejszym kierunkiem badawczym Andrzeja Tomczaka była archiwistyka. Na czoło wybijają się tu dwie książki: *Zarys dziejów archiwów polskich*, II wyd. Toruń 1982, i podręcznik *Archiwistyka* (wspólnie z Bohdanem Ryszewskim), Warszawa 1989. Ważne miejsce w jego dorobku naukowym zajmuje, obok archiwistyki, historia polityczna Polski w XVI wieku i biografistyka, dyplomatyka nowożytna, geografia historyczna i historia kartografii (zob. „*Studia Historico-Archivistica*”, Wydawnictwo UMK, Toruń 2002). Wielkie są zasługi Andrzeja Tomczaka w zakresie edytorstwa źródeł. Opublikował kilka tomów lustracji dóbr królewskich w Polsce. Są to: *Lustracje województw wielkopolskich i kujawskich 1564–1565*, cz. I, Bydgoszcz 1961, ss. 269 (współwyd. C. Włodarska i J. Włodarczyk); cz. II, Bydgoszcz 1963, ss. 292; *Lustracje województw wielkopolskich i kujawskich 1789*, cz. III: *Województwo łęczyckie i brzesko-kujawskie*, Warszawa 1977, ss. 246 (przy współpracy Z. Kędzierskiej); *Lustracje województw wielkopolskich i kujawskich 1659–1665*, cz. II: *Województwo sieradzkie, łęczyckie, brzesko-kujawskie, inowrocławskie i ziemia dobrzyńska*, Toruń 1996, ss. 338 (współwyd. Zbigniew Górski, Jan Pakulski). Był również redaktorem naukowym dwóch jeszcze tomów lustracji. Nieobca była Andrzejowi Tomczakowi historia regionalna. Swojej parafii, skąd się wywodził, spłacił dług w książce z tzw. mikrohistorii pt. *Zarys dziejów parafii Gieczno do roku 1997*, Toruń 1997. Na specjalną uwagę zasługuje fakt zapraszania Andrzeja Tomczaka przez papieża Jana Pawła II do udziału w seminariach pod nazwą „Nauka – Religia – Dzieje” do Castel Gandolfo. Uczestniczył w nich i wygłosił referaty: na II Seminarium w roku 1982, wspólnie z prof. Janem M. Małeckim: *Wydarzenia 1980 roku w Pol-*

sce. *Ich charakterystyka, geneza i miejsce w ciągu polskich ruchów rewolucyjnych XVIII–XX w.* (druk po 10 latach w materiałach VI Seminarium: „Nauka – Religia – Dzieje”, pod red. Jerzego A. Janika, Kraków 1992, s. 269–290); na V Seminarium w roku 1988: *Z nowszych badań nad ustrojem Rzeczypospolitej i polskim episkopatem w XVI–XVIII w.* (druk: „Nauka – Religia – Dzieje”, pod red. Jerzego A. Janika i Piotra Lenartowicza SJ, Kraków 1990, s.133–144); na X Seminarium w roku 1999, wspólnie z Janem M. Małeckim: *Geneza nacjonalizmów w Europie Środkowo-Wschodniej* (druk: „Nauka – Religia – Dzieje”, pod red. Jerzego A. Janika, Kraków 2000, s. 127–149) i na XII Seminarium w roku 2003, wspólnie z Janem M. Małeckim: *O czasie w badaniach historycznych i o odpowiedzialności historyka kilka uwag* (druk: „Nauka – Religia – Dzieje”, pod red. Jerzego A. Janika, Kraków 2004, s. 139–154). Temu seminarium poświęcił Andrzej Tomczak osobną książeczkę pt. *Od wyprawy górskiej do seminarium naukowego. Przyczynek do biografii Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, Toruń 1999. Nie sposób nie wspomnieć o pracy Andrzeja Tomczaka w Fundacji Archiwum Pomorskiego Armii Krajowej, w której w latach 1992–1995 był wiceprezesem. Był on miłośnikiem wędrowek górskich, na które zabierał swoich młodszych kolegów. Poświęcił im osobną książeczkę pt. *Na szlakach górskich. Z grupą toruńsko-lódzką w latach 1959–1973*, Toruń 2011. Wypromował ponad 150 magistrów i 8 doktorów. Wielu spośród jego uczniów jest dyrektorami wojewódzkich archiwów, jeden z nich był rektorem Uniwersytetu Szczecińskiego (prof. Zdzisław Chmielewski). Bibliografia prac prof. Andrzeja Tomczaka za lata 1949–2010 znajduje się w publikacji *Dorobek naukowy i dydaktyczny toruńskiego ośrodka archiwistyki*, red. Halina Robótka, Toruń 2011, s. 271–314. Za zasługi dla nauki polskiej został uhonorowany Medalem Komisji Edukacji Narodowej (1979) oraz odznaczony wieloma odznaczeniami państwowymi, m.in. Złotym Krzyżem Zasługi (1967), Krzyżem Kawalerskim (1975), Oficerskim (1998), Komandorskim (2003) Orderu Odrodzenia Polski, Krzyżem Armii Krajowej, Krzyżem z Mieczami Orderu Krzyża Niepodległości. Był doktorem honoris causa Uniwersytetu Szczecińskiego (2014). W roku 2015 toruńska Alma Mater przyznała mu szczególne wyróżnienie „Convalaria Copernicana”. Społeczność akademicka UMK pożegnała go uroczystie 17 lutego 2017 r. w foyer Auli UMK. Koledzy i uczniowie zaciągnęli warty. Żegnali go, podnosząc zasługi dla Uczelni Kopernikańskiej i nauki polskiej, rektor UMK prof. Andrzej Tretyn, dziekan prof. Stanisław Roszak, prezes Polskiego Towarzystwa Historycznego prof. Krzysztof Mikulski, naczelny dyrektor Archiwów Państwowych dr Wojciech Woźniak, b. wicemarszałek Senatu RP Jan Wyrowiński i inni. Po tej akademickiej uroczystości mszę żałobną za duszę śp. Zmarłego odprawił w kościele Najświętszej Marii

Panny w Toruniu biskup ordynariusz diecezji toruńskiej dr Andrzej Suski. Następnego dnia pożegnano śp. Zmarłego w kościele parafialnym w Giecznie, przy licznych udziale archiwistów z całego kraju. Urnę z prochami śp. Zmarłego złożono w grobie rodzinnym na cmentarzu w Giecznie. Odszedł w poczuciu spełnionego obowiązku jako obywatel, uczony i profesor uniwersytecki.

Janusz Mallek